

ישראל, מדינה פלשתינית והמזרח התיכון: פוטנציאל לסכום פלוס

יחזקאל דרור

- התהליכים הדמוגרפיים והחברתיים יוצרים אוכלוסייה גדולה דייה כדי להיאבק בהצלחה למען הקמתה של מדינה, וגדולה ולכידה מכדי להיקלט בישראל או להידחק במשך זמן רב מדי בתוך מסגרת פוליטית שאינה מדינה.
- המאבק נגד ישראל הביא לגיבוש לאומיות חזקה, המלווה בתחושה עזה של "צבירת כוח", המהווה משאב למאבק למען הקמתה של מדינה פלשתינית, המספיק גם כדי להתגבר על כל התנגדות אפשרית למעשה מצד ישראל.
- גורמים בינלאומיים, וביניהם גם מהידידותיים ביותר לישראל, יתמכו בהקמתה של מדינה פלשתינית, כפי שאפשר היה להיווכח בעליל בביקורו הרשמי של הנשיא קלינטון ברשות הפלשתינית בדצמבר 1998. תמיכה זו תהיה אולי מותנית, ותשתנה מעט, אבל רק שגיאות חמורות ביותר מצד הפלשתינים יוכלו לפגוע בה לאורך זמן.
- רוב הציבור בישראל עצמה הסכימו כבר לרעיון של מדינה פלשתינית, בכפיפות לתנאים מסוימים. דעת הקהל והתהליכים הדמוקרטיים בישראל לא יתמכו במשך זמן רב בשימוש רצוף בכוח כדי למנוע את הקמת המדינה הפלשתינית. אם יעשה שימוש נבון בכלים אחרים העומדים לרשותה של ישראל, היא תוכל להשפיע על עיתוי הקמתה של מדינה כזאת ועל קודי התפעול הראשוניים שלה, אבל לא יותר מזה.

הקמתה הבלתי-נמנעת של מדינה פלשתינית, כפופה לשינויים ולתפניות "שלא ניתן להעלותם על הדעת", שאינם כל כך בלתי אפשריים במזרח התיכון. כך למשל, ייתכן שהתהליכים ההיסטוריים ישנו כיוון אם יפרוץ באזור

מדינה פלשתינית – דבר בלתי-נמנע

נחת העבודה של מאמר זה היא שהקמתה של מדינה פלשתינית ברוב שטחי הגדה המערבית ורצועת עזה, לכל היותר בתוך שנים ספורות, היא דבר בלתי-נמנע כמעט. להערכתי, זו אינה הנחה מלאכותית, אלא הפירוש המציאותי היחיד של הדינמיקה הנוכחית והנראית לעין בעתיד, המובילה מבחינה דטרמיניסטית להקמתה של מדינה כזאת. אין ספק שאם נשתית את הפוליטיקה הישראלית על כל הנחה אחרת, זו תהיה הנחה הרסנית, שלא תמנע את הקמתה של מדינה פלשתינית, ובה בעת תחמיץ הזדמנויות חשובות להשפיע על כיווני ההתפתחות של מדינה זו ועל יחסיה עם ישראל במגמה של דינמיקה של "סכום פלוס".

עם זאת, ברור לנו ששאלת "ההיסטוריה המדומה"¹ דהיינו, אם מדיניות אחרת שהיתה ישראל נוקטת בעבר היתה מונעת את הקמתה של מדינה פלשתינית, והאם מדיניות זו היתה מוצדקת במושגים מוסריים ובמושגי ריאלי-פוליטיק, תמשיך להטריד את הפוליטיקאים בימינו ואת ההיסטוריונים בעתיד עוד זמן רב. אבל שאלה זו אינה רלוונטית לאחר שהתהליכים ההיסטוריים מתגבשים בדרכים המובילות להקמתה של מדינה פלשתינית.

הצגה מלאה של הסיבות המובילות להערכה זו תצריך ספר שלם. אבל ברצוני לציין לפחות אחדים מ"מניעי ההיסטוריה" הפועלים בכיוון של הקמת מדינה פלשתינית, וכולם יחד יוצרים תנופה דטרמיניסטית:

¹ על "היסטוריה מדומה" במובן של ניסויי חשיבה השעריתית על מה שהיה קורה אילו פנתה ההיסטוריה לדרך אחרת, ראה: Niall Ferguson, Ed., *Virtual History: Alternatives and Counter-factuals* (London: Picador), 1997. על ניסויים בחשיבה המשמשים מתודות לוגיה עיקרית לבחינת סוגיות כגון אלה הנדרשות במאמר זה, ראה: Roy A. Sorenson, *Thought Experiments* (Oxford: Oxford University Press), 1992.

יחזקאל דרור הוא פרופסור למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים, מומחה בתחומי תכנון המדיניות ותורת הביטחון, ומילא תפקידים בכירים בישראל בתחומים אלה. י"ד פרסם בחוברות קודמות של **נתיב**.

סכסוך בקנה-מידה רחב, וייעשה בו שימוש בנשק להשמדה המונית. במזרח התיכון יש סבירות גבוהה שיתרחשו בו "קפיצות" שהיתה להן סבירות נמוכה מאוד, אך בכל זאת, ההסתברות ששינוי כזה או אחר ימנע את הקמתה של מדינה פלשתינית נמוך מאוד. לכן, אפשרות היפותטית מעין זו אינה צריכה להוות בסיס למדיניותה של ישראל (להבדיל מחשיבה "למגרה" ביחידות מטה העוסקות בתכנון, שבהן לא נעסוק כאן).

המלצתי היא אפוא שהקמתה של מדינה פלשתינית תשמש הנחת עבודה למדיניותה של ישראל. לפיכך, השאלה האמיתית היא מה יכולה ישראל לעשות כדי לצמצם את האפשרות של השלכות שליליות שיצמחו מהקמתה של מדינה פלשתינית, להגדיל את הסבירות של השלכות חיוביות, ולהיערך לקראת התוצאות שאי-אפשר לחזותן מראש.

בין הכרח, אפשרות, אקראי והכרעה

חינתם של מצבים עתידיים חלופיים במדינה פלשתינית, של השלכותיהם על ישראל ושל האפשרויות להשפיע על שתיהן, היא בדרך כלל עניין של השערה, ובמקרה הטוב – של ניחוש. אבל במצבים כמו אלה, שישאל ניצבת בפניהם ביחס לפלשתינים, יש לקבל החלטות קריטיות המעצבות את העתיד, גם אם במהותן הן במידה רבה "הימור מעורפל על נכסים רבי-חשיבות".²

טיבן המעורפל של כל ההנחות בנוגע לעתידה של מדינה פלשתינית ויחסיה עם ישראל משאיר מרחב ניכר למשאלות-לב ולצורות אחרות של "אירציונליות מחמת מניע" המעוותות את החשיבה.³ ולא כל שכן שיש צורך לפתח את "הפילוסופיה של ההיסטוריה" שעליה מבוסס הניתוח המובא במאמר זה.⁴ קיצורו של דבר, העתיד נתפס כשהוא משתרע בין הכרח, אפשרות, אקראי והכרעה. ישנן התפתחויות שיהיו ודאיות כמעט בבירור, מפני שהן מוכתבות על-ידי העבר ועל-ידי הדינמיקה בהווה, כמו למשל עצם הקמתה של המדינה הפלשתינית בתוך שנים ספורות, לכל היותר. ישנם מספר מסלולים חלופיים בדרך אל העתיד, המהווים מצבים פתוחים במגבלות, כמו למשל יחסים חלופיים אפשריים בין המדינה הפלשתינית לבין ישראל. אין ספק שיקרו גם אירועי "אקראיים" שתהיה להם השפעה ניכרת על העתיד, כגון מאפייני השליט הבא של עירק, העלולים להיות מלווים בהשלכות "שאי-אפשר להעלותן על הדעת", בחלקן לפחות. וגם "הכרעה" של גורם עיקרי באזור, כמו ישראל למשל, עלולה לחולל שינוי מהותי במציאות העתידית במסגרת אילוצי ההכרח, האפשרות והאקראי.

לצורך ענייננו, ועל מנת להמחיש את חשיבותו של מודל זה של תהליכים היסטוריים, כפי שהוא נראה מנקודת-הראות של קביעת מדיניות, ברצוני להציג מספר דוגמאות היסטוריות הלקוחות מניסיונה של ישראל, לרבות את התוצאות של חשיבה מוטעית שלקתה בחוסר הבנה של תהליכים היסטוריים:

- התקפה של הערבים בנוסח "מלחמת יום כיפור"

היתה התפתחות אפשרית במסגרת פוטנציאל ההתפתחות של מבנה המזרח התיכון אחרי השינויים שחלו בו במלחמת ששת הימים. חוסר התחשבות רצינית מצד ישראל באפשרות כזאת היתה דוגמה מובהקת של טעות נפוצה בקביעת המדיניות של ישראל, דהיינו, חשיבה מאובנת נוכח תהליכים דינמיים הניתנים להבנה וגם לחיזוי.

- ההנחה שאפשר יהיה לקיים את הסטטוס קוו ביהודה ובשומרון לאורך זמן, ושהאוכלוסייה הערבית תשלים דה פקטו עם שלטון ישראל, היא מקרה קיצוני נוסף של אשליה הכרתית חמורה. כל ניתוח מקצועי המבוסס על מחקר השוואתי, היה צופה התקוממות כהתפתחות סבירה ביותר, בייחוד אחרי עשר עד חמש-עשרה שנות כיבוש, כאשר צומח דור חדש שנעשה פעיל.⁵

- לעומת זאת, יזמת השלום של סאדאת, נשיא מצרים, היתה "תפנית אקראית" שאי-אפשר היה לחזותה מראש אלא כניחוש טהור, שאי-אפשר להשתית עליו קווי מדיניות עיקריים.

- בדומה לכך, חזון בנוגע למזרח תיכון שקט ושל שיתפתח בתוך פחות משנות דור⁶ חייב להיחשב לחזון רב השראה, אבל לא כאפשרות מעשית במסגרת פוטנציאל ההתפתחות הנראה לעין, שניתן לבסס עליו החלטות מכריעות.

בסך הכול, החשיבה האסונית של ממשלות ישראל, בלי קשר להרכבן המפלגתי, על עתידן של יהודה ושומרון, גרמה לאי-התחשבות במספר אפשרויות מעשיות שיכלו למנוע את עצם המצב הקשה שאליו נקלעה ישראל עכשיו. כך למשל:

- במלחמת ששת הימים אפשר היה לשנות את המציאות הדמוגרפית ששררה בגדה המערבית.
- מיד אחרי מלחמת ששת הימים אפשר היה לנקוט יזמות נמרצות ולהגיע להסכמי שלום בתמורה להחזרת השטחים, או חלק מהם.
- מדיניות ההתנחלות ברצועת עזה, ברמת-הגולן, ביהודה ובשומרון יכולה היתה להיות נרחבת הרבה יותר, במטרה לשנות את המציאות הדמוגרפית ממשית, או מוגבלת הרבה יותר, כדי שאפשר יהיה לנקוט לאחר מכן מדיניות של "שטחים תמורת שלום", מבלי להיתקל במכשולים פוליטיים ואידיאולוגיים קשים.⁷
- אפשר היה לנצל את השנים הארוכות של שלטון ישראלי שקט למדי בגדה המערבית וברצועת עזה כדי לפתח את האזורים האלה מבחינה חברתית וכלכלית, ולשלב דמוקרטיזציה ומודרניזציה עם אוטונומיה גוברת.

אני מתנצל בפני הקורא המשתוקק כבר שאגיע לנושא העיקרי. אבל אני מתרשם שהחשיבה הישראלית על המדינה הפלשתינית ועל השלכותיה, בכל המפלגות וגם בקרב אינטלקטואלים ורוב אנשי המקצוע, חוזרת – בצורה חמורה יותר – על הטעויות הקודמות בחשיבה ובשיח על מצבים משתנים. יש לקוות שההרהורים ההיסטוריים יסייעו לפקוח את העיניים ולהקל על

² ראה: Yehezkel Dror, "Statecraft as Fuzzy Gambling with History", *Futures Research Quarterly*, Vol. 9, No. 3 (Fall 1993), pp. 95-107; and Yehezkel Dror, "Statecraft as Prudent Risk Taking: The Case of the Middle East 'Peace Process'", *Journal of Contingencies and Crisis Management*, Vol. 2, No. 3 (September 1994), pp. 126-135.

³ על תפיסה חשובה זו, ראה: David Pears, *Motivated Irrationality*, (Oxford: Clarendon Press), 1984.

⁴ ראה, למשל: Storrs McCall, *A Model of the Universe: Space-Time, Probability and Decision*, (Oxford: Clarendon Press), 1944; and Geoffrey Hawthorn, *Plausible Worlds: Possibility and Understanding in History and the Social Sciences* (Cambridge, UK: Cambridge University Press), 1991.

⁵ כחמש שנים לפני פרוץ האינתיפאדה, בתרגיל על "תרחישים חמורים העלולים לקרות לישראל בעשר השנים הקרובות", כללו סטודנטים שלי לתכנון אסטרטגי באוניברסיטה העברית בירושלים התקוממות אזרחית בגדה המערבית. אי-החזיון ואי-ההתכוון נות לקראת אפשרות כזו את מוביחות בעליל עד כמה החשיבה המדינית של הממסד בישראל שבויה ב"תפיסות".

⁶ כמו אצל שמעון פרס, *מזרח תיכון חדש* (תל-אביב, 1995).

⁷ ראה: ראובן פדחצור, *ניצחון המבוכה – ישראל אל והשטחים אחרי מלחמת ששת הימים* (תל-אביב, ביתן), 1996.

חשיבה מורכבת יותר בנוגע לאפשרויות של ישראל בנוגע למדינה הפלשתינית ההולכת וקמה. שאם לא כן, סביר מאוד להניח ששיגיאות חמורות עוד יותר יובילו למצבים מסוכנים מאוד, שאפשר היה להימנע מהם.

פוטנציאל ההתפתחות

בחינת פוטנציאל ההתפתחות של מדינה פלשתינית ונטייתיה צריכה להיות מבוססת, בעיקרה, לא על חיוץ של הדינמיקה הנוכחית, או על ניתוח קווי של הכוונות או המציאות הנוכחיות. העמדות המפורשות או החבויות של ההנהגה הנוכחית של המדינה הפלשתינית אינן מעצבות, בהכרח, את התנהגותה בעתיד, וגם לא הנטיות הנוכחיות של הכוחות החברתיים. לפיכך, למשל, טעות היא לחזות את המדיניות העתידית של המדינה הפלשתינית על בסיס מאמציה או אי-מאמציה כיום לדיכוי הטרור.

בדומה לכך, ניסוחם של הסכמים ומחויבויות הוא גורם חלש בלבד בעיצוב המציאות בעתיד, ואינו צריך להיות הבסיס העיקרי לחיזוי ההתנהגות בעתיד. לפיכך, התחייבות חוזית לא להצטייד בנשק מסוגים מסוימים היא רק משתנה משני בקביעה אם ומתי המדינה הפלשתינית תנסה להצטייד בנשק כזה.

הקמתה של מדינה פלשתינית היא קרע בהיסטוריה. מדינה פלשתינית מהווה במובנים רבים מבנה היסטורי חדש, הכפוף לכוחות פנימיים וחיצוניים שונים למדי. למען הדיוק, הדינמיקה שלה לא תהיה קווית בעניינים רבים, ויהיו בה קפיצות משמעותיות בהשוואה להתנהגותה לפני הקמת המדינה.⁸ לפיכך, תחזיות שיתבססו על הנחות קוויות הן תחזיות מאוד לא אמינות, ובכלל זה ההשקפה המבוססת עליהן שהיחסים בין מדינה פלשתינית למדינת ישראל חייבת ללבוש דינמיקה של "סכום אפסי", או ליתר דיוק – "סכום מינוסי".⁹ במקום זאת, דרוש ניתוח דינמי יותר, ולא קווי, של הכוחות שיעצבו ככל הנראה את המדינה הפלשתינית, ובכלל זה גורמים ודפוסי התנהגות היסטוריים, אבל בלי להשתעבד להם. רק חשיבה כזאת תוכל להוות בסיס מוצדק להערכת הפוטנציאל של החלטות ומעשים שונים של ישראל שישפיעו על העתיד.

בחירת ממדי הזמן המתאימים חיונית לגישה המוצעת. בהחלטות שיש בכוחן לשנות מהותית את עתידה של ישראל בטווח הארוך, יש צורך בפרספקטיבה ארוכת-טווח כבסיס החלטות עכשוויות. לפיכך, כאשר שוקלים את עתידה של מדינה פלשתינית ואת הממשק שלה עם ישראל, רצוי להלכה לחשוב במושגים של דור או שניים לפחות. עם זאת, ככל שתחומי הזמן המובאים בחשבון נעשים ארוכים יותר, כך נעשה העתיד אפוף יותר בחוסר ודאות ובחוסר אפשרות להעלות על הדעת את ההתפתחויות. כאשר חוסר הוודאות ייעשה עמוק יותר מכדי לאפשר זיהוי של יחסי סיבה ומסובב משוערים, לפחות, בין מעשיה של ישראל עכשיו ובעתיד הנראה לעין לבין היחסים עם המדינה הפלשתינית בעתיד, יאבד העתיד הזה את הרלוונטיות שלו לצורכי קבלת החלטות.

מכאן נובע הצורך בפשרה בין מחזורי הזמן הארוכים של תופעות כמו התהוותה של מדינה פלשתינית ויחסיה עם ישראל, מצד אחד, לבין המגבלות של כושר החיזוי האנושי,

מצד אחר. יש להניח שלצרכינו טווח זמן של 15-20 שנה הוא כנראה הטווח המרבי המתקבל על הדעת. אבל פחות מכך הוא טווח זמן קצר מכדי לקבל החלטות אחריות.

הצורך לבחון, לשקול ו"לנחש" את פוטנציאל ההתפתחות של מדינה פלשתינית, בתוך אופק זמן של 15-20 שנה, עומד בניגוד בולט לנטייתה של המערכת הפוליטית בישראל להעניק משקל רב לשיקולים קצרי-טווח. זוהי בדרך כלל התוצאה של מחזורי הבחירות במשטרים דמוקרטיים. שינויים פתאומיים בדעת-הקהל, כמו למשל לאחר מעשי טרור, מקצרים עוד יותר את אופקי הזמן. היעדרם של מטרות מקצועיים לתכנון מדיניות שיוכלו לשקול מורכבויות ארוכות-טווח עוד מוסיף על הגורמים המקצרים את טווחי הזמן המובאים בחשבון בפועל.

אמנם נכון שמעצבי המדיניות הבכירים בישראל, מכל המפלגות, מגלים מחויבות עמוקה לעתידה של ישראל בטווח הארוך ומודאגים מאוד בגינם. דעות רבות המושמעות בסוגיה הפלשתינית מתיימרות לבטא דאגה לדורות הבאים, ובדרך כלל בתוס'לב, אבל אין בכך כדי לפצות על ההעדפה בפועל של שיקולים קצרי-טווח. ואכן, ספק רב אם נעשתה עבודה רצינית כלשהי על פוטנציאל ההתפתחות לטווח ארוך של מדינה פלשתינית ועל האפשרויות של ישראל להשפיע עליה לטובה. אינני יכול לגלות סימנים לעבודה מסוג זה בדעות השונות המושמעות בנוגע למה שישאל צריכה לעשות בסוגיה הפלשתינית. אם התרשמתי נכונה, כי אז מדיניותה של ישראל בסוגיה הפלשתינית חסרה בסיס חיוני, והמערכות הממשלתיות והפוליטיות בישראל חוטאות בפזיזות חמורה, שאין ספק כי תוביל לטעויות קשות, אלא אם כן המצב יתוקן במהירות.

אינני יכול לעשות מלאכה שהיא משימה כבדה למאגר חשיבה בין-תחומי בהיקף מלא, כלומר, אינני יכול להציג בחינה מבוססת היטב של פוטנציאל ההתפתחות של מדינה פלשתינית ולגבש אפשרויות מדיניות תכליתיות עבור ישראל, שיהיו מבוססות על ניתוח זה. אולם בהסתמך על החשיבה שנעשתה בעניין זה, וכן בתיאוריות על כושר החיות של מדינות ועל עלייתן ושקיעתן של אומות, אנסה להציג שלוש מסקנות ראשוניות.

ראשית, כדי לחזור על מה שכבר נאמר: הקמתה של מדינה פלשתינית היא כמעט בלתי-נמנעת, והיא לא תידחה לזמן רב. השקפה זו צריכה לשמש בסיס להחלטותיה של ישראל, ועליה לרכז את מאמציה להשפעה על הדינמיקה העתידית של המדינה הפלשתינית, ולא לנסות למנוע את הקמתה, או לעכב אותה ככל האפשר, בדרכים שישפיעו ללא ספק לרעה על מגיעה עם ישראל בעתיד.

שנית, הסבירות שמדינה פלשתינית שתוקם בגדה המערבית וברצועת עזה תעמוד על רגליה ותעסוק בעיקר בענייניה הפנימיים, נמוכה מאוד. כל הסיכויים שמדינה כזאת תהיה אירדנטיסטית, ובעלת פוטנציאל ניכר לסכסוכים "על סכום מינוסי" עם ישראל.

אולם, שלישית, אין זה כורח היסטורי בלתי-נמנע שחוסר יציבות ואירדנטיזם של המדינה הפלשתינית יובילו בהכרח לדינמיקה של "סכום מינוסי" או "סכום אפסי" עם ישראל, מאחר שבפוטנציאל ההתפתחות שלה כלולות גם אפשרויות נוספות. שומה על המדינות הישראליות ליצור מצבים

⁸ רלוונטיים ביותר הם: Robert Jervis, *Systems Effects: Complexity in Political and Social Life* (Princeton: Princeton University Press), 1997; Courtney Brown, *Serpents in the Sand: Essays on the Nonlinear Nature of Politics and Human Destiny* (Ann Arbor: University of Michigan Press), 1995.

⁹ אני משתמש במינוח זה מטאפורית. "סכום אפסי" פירושו מצב שבו הישגים והפסדים של אחד הצדדים הולכים יד ביד עם הישגיו והפסדיו של הצד השני. אבל מטאפורית אין לכך כל משמעות כמרתית, והתוצאות הן לעיתים קרובות ללא יחס (תודתי ל"ד"ר יצחק רביד על ההבהרה).

"סכום מינוסי" מתייחס לדינמיקה שבה שני צדדים (או יותר) מפסידים, אם כי לא בהכרח במידה שווה. סבורני שרוב הדיונים על היחסים בין ישראל למדינה פלשתינית הנעזרים במד"טאפורה של "סכום אפסי" צריכים להשתמש במקום זאת ב"סכום מינוסי", ולנסות להבהיר מי יפסיד יותר, ובאלו תנאים. יש לכך חשיבות רבה, מפני שלרוב הצד הצפוי להפסיד יותר ישתדל יותר למנוע דינמיקה מסוג זה. ברוב המקרים, מדינה פלשתינית תפסיד יותר ביחסים של "סכום מינוסי" שאשר העלמות על הדעת מול ישראל.

ולתעל דינמיקות שיובילו את ההיסטוריה במסלול חיובי יותר.
בהמשך המאמר נעסוק במסקנה השנייה והשלישית, ובחלק מהשלכותיהן לגבי המדיניות.

אופייה האירדנטיסטי של מדינה פלשתינית בגדה במערבית וברצועת עזה

ל הערכה מציאותית של פוטנציאל ההתפתחות של מדינה פלשתינית בגדה המערבית וברצועת עזה תוביל להערכות שליליות, הן לגבי תושביה והן לגבי ישראל. לא אכנס לניתוח מפורט של כל הגורמים, אך הנה שיקולי בתמצית:

- גם אם ישראל תעשה מאמץ גדול לבוא לקראת שאיפותיהם של הפלשתינים בקשר לגבולות, להתנחלויות ולירושלים, עדיין יסוכלו "חלומות" פלשתיניים רבים. יתר על כן, חלקים ניכרים מהאוכלוסייה ימשיכו בעוינותם כלפי ישראל, ועל אחת כמה וכמה אם "פְּרוֹת השלום" הכלכליים והחברתיים לא יופיעו במהרה.
- גודל האוכלוסייה וחתך הגילים שלה יעלו בהרבה על הזדמנויות התעסוקה, גם בהנחות האופטימיות ביותר שהן בעלות הסתברות נמוכה. זה יהיה המצב גם אם אף פליט אחד לא ישוב למדינה הפלשתינית (וזו הנחה מאוד לא מציאותית, שתיצור מתחים משלה). אם יחזרו למדינה הפלשתינית פליטים רבים, בעיות הצפיפות והתעסוקה יחמירו, ויגרמו לפערים חברתיים עמוקים עוד יותר.
- היחסים הכלכליים עם ישראל ילבושו צורה של תלות רבה, שתחריף את העוינות, או שיביאו לידי הפרדה, ואז תואשם ישראל שאינה עוזרת דייה, וסביר להניח שיתפתחו שני המצבים גם יחד.
- בהתחשב ברמת הפיתוח המרבית של המדינה הפלשתינית בפרק הזמן שבו מדובר, אי-אפשר יהיה לענות על דרישות רבות בתחום התשתית והמשאבים. עניין המים הוא אחת הדוגמאות הבולטות. אין ספק שמחסור כזה במשאבים יהווה מקור חיכוך מתמיד עם ישראל, שתואשם גם בבעיות שייגרמו בגלל מנהל פלשתיני כושל.

אפשר להמשיך ולהביא דוגמאות נוספות של משתנים שיהפכו מדינה פלשתינית בגדה המערבית וברצועת עזה לגוף לא יציב, בעל פוטנציאל ניכר לתוקפנות ול"התפוצצויות". אבל כל אלה לא ישנו את התחזית העיקרית:

פוטנציאל ההתפתחות המרבי של מדינה פלשתינית שתהיה דחוקה בין ישראל לממלכת ירדן עגום למדי. "המרחב" הטריטוריאלי, הסמלי והפסיכולוגי של מדינה כזאת מאולץ מכדי שתוכל לעמוד ברשות עצמה, תהיה שלווה ותתמסר לענייניה הפנימיים. מדינה פלשתינית כזאת והחברה שלה יהיו לא מרוצות מאוד, וביסודן אירדנטיסטיות. אפשר גם לשרטט תמונה מנוגדת: ייתכן שוויתורים

מרחיקי-לכת מצד ישראל יצמצמו את התסכולים הלאומיים. סיוע עולמי, ערבי וישראלי נרחב עלול להניב "פְּרוֹת שלום" מוחשיים במהירות. שימוש נרחב בטכנולוגיות מתקדמות, בשילוב עם תכנון מרחב מעולה, עשויים להתגבר על בעיות השטח ומשאבי הטבע. מזל יוצא מהכלל בבחירת מנהיגות יוכל לאפשר דמוקרטיזציה ומודרניזציה מהירות יחסית, בלויית מתחים מעטים. כל הגורמים האלה ביחד עשויים להוליד "פלשתינ חדשה", ברוח "המזרח התיכון החדש".

חשוב לזכור שאפשרות כזאת קיימת, כדי לא להיקלע להלך-רוח דטרמיניסטי ופסימיסטי מדי בנוגע לעתידה של מדינה פלשתינית בגדה המערבית וברצועת עזה. יש להכיר בחשיבותם של חזונות אוטופיים, שהם לעתים נבואות המגשימות את עצמן. אבל הסבירות להתגשמותן של חזון "פלשתינ חדשה" נמוכה מאוד, מפני שהוא מותנה בהשלכות המשולבות של כמה וכמה הנחות אופטימיות ביותר, שכל אחת מהן, כשלעצמה, אינה סבירה. אבל גם אין להתכחש לגמרי לאפשרות של שינוי כזה לטובה, שקשה להעלותו על הדעת. עם זאת, ביסוס מדיניותה של ישראל על חזונות לא מציאותיים ו"קפיצות" שקשה להעלותן על הדעת היא בגדר פחזות נמהרת.

הבסיס המוצק ביותר, ואולי המעשי היחיד, למדיניותה של ישראל הוא ההערכה הסבירה ביותר מכל ההערכות האחרות, שמדינה פלשתינית היא בלתי-ינמנעת ותהיה אירדנטיסטית, טעונה בדחף "השואף להתפרץ", ורויית מתחים מעוררי תוקפנות ותסכולים. בה בעת, מדינה פלשתינית תיהנה מיכולת פעולה ניכרת, שגם אם לא תהווה, כשלעצמה, סיכון ביטחוני אסטרטגי לישראל, עלולה לגרום – במישרין ובעקיפין – לנזק רב, כולל לישראל, בין השאר בגלל השלכות מסתעפות ומתפצלות במזרח התיכון בכללותו.

אולם לפני שמגיעים למסקנה שישראל ניצבת לפני מצב בלתי-ינמנע של "סכום מינוס", יש לפתח חוליה חיונית אחת בהנמקה זו, ולהעמידה לביקורת נוקבת. הכוונה להנחה שהדחף האירדנטיסטי של מדינה פלשתינית חייב להיות מכוון, בהכרח, כלפי ישראל, ולפעול לרעתה בטווח הארוך.

פרספקטיבות משתנות: השקפה מזרח-תיכונית לא-קווית

תחזית שמדינה פלשתינית אירדנטיסטית תגלוש, בהכרח, למערכת יחסים של "סכום אפס", או ליתר דיוק – "סכום מינוס", עם ישראל, היא לדעתי תחזית מוטעית. התפתחות כזאת אפשרית, ואולי אפילו סבירה, ולא כל שכן בגלל חוסר ההבנה של ישראל מהי הדינמיקה הרלוונטית וטיפוליה הלקוי בה. אבל בתוך פוטנציאל ההתפתחות טמון מסלול היסטורי שונה לגמרי, המוביל להידברות אפשרית עם ישראל "בסכום פלוס". מימוש אפשרות כזאת הוא יעד מרכזי מבחינתה של ישראל, והוא מציג למדינות שלה אתגר תובעני ביותר, שיאלץ אותה לעסוק בארכיטקטורה גיאואסטרטגית מובהקת.

על מנת לגרום להיסטוריה לנוע בכיוון הרצוי, יש לשבור את האילוץ הנוקשה שהמדינה הפלשתינית תידחק לשטח קטן, ודל יחסית, בין ישראל לממלכת ירדן. יש "לשנות"

את פוטנציאל ההתפתחות של המדינה הפלשתינית כך שהוא יוביל לדינמיקה של "סכום פלוס" שתביא תועלת לישראל, לפלשתינים, ובבוא הזמן – למזרח התיכון כולו. על מנת לשקול אפשרויות כאלה, יש צורך לאמץ השקפה רחבה יותר לגבי המזרח התיכון ולגבי מקומה של המדינה הפלשתינית בתוכו. וכדי להשפיע בפועל על מהלך ההיסטוריה בכיוון הרצוי, יש לחולל שינויים מתאימים, לא־קויים במבנה המזרח התיכון.

ייתכן מאוד שרק חיבור בין מדינה פלשתינית בגדה המערבית וברצועת עזה לבין ממלכת ירדן יענה על תנאים חיוניים לדינמיקה של "סכום פלוס". מדינה משולבת מעין זו תיהנה מבסיס טריטוריאלי, דמוגרפי וכלכלי הולם כדי לעמוד ברשות עצמה. גודלה ומורכבותה הפנימית יחזקו את התעסקותה בענייניה הפנימיים. רק מדינה כזאת תוכל לפתור היבטים יסודיים של "המצוקה הפלשתינית", כמו למשל בעיית הפליטים, ולענות על מספר מספיק של שאיפות פלשתיניות כדי לצמצם את שאיפות האירדנטה.

שילובה של מדינה פלשתינית בגדה המערבית וברצועת עזה עם ממלכת ירדן כמדינה פלשתינית בת־קיימא היא תנאי הכרחי ליצירת דינמיקה של "סכום פלוס" עם ישראל, אבל לא תנאי מספיק. על מנת להעלות את הסבירות שאכן תתפתח דינמיקה של "סכום פלוס", על ישראל להשלים עם מסה קריטית של שאיפות פלשתיניות, ולתמוך בהקמתה של מדינה פלשתינית בגדה המערבית וברצועת עזה. בבוא הזמן, יהיה על ישראל לסייע לגיבוש מדינה פלשתינית בת־קיימא, ולעזור לה להתמודד עם הבעיות החמורות שבהן תיתקל, ללא ספק, בשלבים הראשונים. יהיה צורך במאמצים בלתי־פוסקים להשפיע על ההתפתחות של המדינה הפלשתינית בת־הקיימא ועל מדיניותה, באמצעות תמהיל של כלי מדיניות חיוביים ושליליים.

גם אם ישראל תעשה כל מה שביכולתה, האסטרטגיה־רבתי המוצעת היא מהלך מסוכן. אחת התוצאות שלה עלולה להיות מדינה פלשתינית בת־קיימא שתהיה עוינת מאוד לישראל ויהיו לה אפשרויות פעולה רחבות יותר, ולכן תהווה סכנה גדולה יותר ממדינה פלשתינית בגדה המערבית וברצועת עזה גרידא. אולם מדיניות דר־מסלולית של הרתעה ויכולת מובטחת לנצח במלחמה, ועם זאת שיתוף־פעולה רב, עשויה לצמצם את הסיכונים ולעמוד בהם.

ובכל זאת, הייתי מהסס בהמלצותי אילו היתה ממלכה ירדנית יציבה ומשגשגת מציאות מובטחת במזרח התיכון בעשרים השנים הקרובות לפחות. אולם הניתוח שלי מוביל למסקנה שונה: סביר מאוד להניח שמדינה פלשתינית בגדה המערבית וברצועת עזה תפנה את הדחף האירדנטיסטי שלה בראש ובראשונה לעבר ממלכת ירדן, וזאת האחרונה תאבד יותר ויותר מיציבותה, מה עוד שחלקים גדולים מאוכלוסייתה הם פלשתיניים. לפיכך, כל הסיכויים שרוחות ההיסטוריה ינשבו בכיוון של מיזוג של מדינה פלשתינית בגדה המערבית וברצועת עזה עם ממלכת ירדן. האסטרטגיה־רבתי המוצעת גורסת אפוא, במהותה, שעל ישראל "לרכוב" על גלי ההיסטוריה ולנסות לנווט אותם, במקום להיגרר על ידם במכאובים גדולים.

מספר הערות יספקו פרספקטיבות נוספות על האסטרטגיה־רבתי המוצעת:

● ההתפתחות הרצויה ביותר תהיה פדרציה בדרכי שלום בין מדינה פלשתינית בגדה המערבית וברצועת עזה לבין ממלכת ירדן, עם מונרכיה קונסטיטוציונית והתקדמות מהירה לקראת דמוקרטיה מלאה. ייתכן מאוד שהתפתחות כזאת תהיה אינטרס משותף של הפלשתינים, של ישראל ושל האוכלוסייה הלא־פלשתינית של ירדן בטווח הארוך. אולם הסיכויים שבמזרח התיכון יתגשם התרחיש "הסביר ביותר" אינם גבוהים במיוחד.

● סביר יותר שיתפתח שלב מעבר סוער ואלים, שיחייב את ישראל לקבל החלטות קשות מאוד. רק על־ידי חשיבה יסודית, ומראש, על אפשרויות רלוונטיות של אסטרטגיה־רבתי תוכל ישראל להפוך משברים כאלה להזדמנויות, במקום לנפול טרף לתגובות המוכתרות על־ידי שמרנות מדינית שאבד עליה כלח ויביאו לתוצאות הרסניות.

● יש להניח שמדינה פלשתינית בת־קיימא שתקום בעתיד תחולל שינויים קיצוניים במזרח התיכון בכללותו, ולא כל שכן אם מדינה זו תהיה מפותחת ודמוקרטית הרבה יותר משכנותיה הערביות. מצב כזה עלול לגרום בהחלט לתהפוכות ואישקט ולעורר דאגה גם במדינות מערביות, כמו למשל כאשר יחול שינוי קיצוני בערב הסעודית. מצב כזה טומן בחובו סכנה גם לישראל. אבל בכל מקרה, אין ספק שבמזרח התיכון יחולו שינויים לא־קויים מואצים. סביר מאוד להניח שההשלכות של מדינה פלשתינית בת־קיימא, דמוקרטית יחסית, על השינויים הכלליים בטווח הארוך במזרח התיכון יהיו לטובה, ולו רק משום שרק מזרח תיכון שונה יוכל להבטיח לתושביו, כולל לישראל, שלום ושגשוג לטווח ארוך.

● האסטרטגיה־רבתי המוצעת מחייבת חידושים ניכרים גם במדיניות הביטחון של ישראל ובדוקטרינות המלחמה שלה, על מנת שיהוו משענת למדינאות וערובה מפני סיכונים חדשים. אבל עניין זה מצריך טיפול נפרד.

ניתוח שכולו בגדר אסטרטגיה־רבתי סובל מהפשטה רכה מדי, ועלול להוביל למסקנות תיאורטיות מדי, שלא יתאימו כלל למצב, וגם להטעות, בנסיבות מסוימות. את החלטות המעשיות יש לקבל לאור נסיבות מוגדרות בנקודות זמן מוגדרות. אבל הגישה המוצעת עשויה להקל על קבלת החלטות טובות יותר כאשר תגיע שעת ההזדמנות והסכנה. הדרך הטובה ביותר להבליט את ההשלכות מן הניתוח שלי, תוך התחשבות נאותה במורכבויותיה של המציאות, היא לסיים את המאמר בתרחיש המוצג לפני הקורא כתרגיל של "ניסוי בחשיבה".

"ניסוי בחשיבה" מסכם

ני מזמין את הקורא ליטול חלק פעיל בבחינת הסוגיות והמלצות המדיניות שהועלו במאמר זה, ולהרהר בתרחיש ההיפותטי הבא, שבשום פנים אינו "בלתי אפשרי".¹⁰

¹⁰ תרחיש זה מבוסס על תרגיל רב־שלבי שפותח לשימושם של סטודנטים, מתכנני מדיניות ומקבלי החלטות.

המועד הוא מאי 2004. מדינה פלשתינית הוקמה ברוב חלקי הגדה המערבית וברצועת עזה, בהסכמתה של ישראל, בכפיפות למספר מגבלות על ריבונותה. סוגיות קשות אחדות, כגון מעמדה של המדינה הפלשתינית בירושלים ועתיד ההתנחלויות היהודיות בשטחה, הושארו למשא ומתן מאוחר יותר. חלקים מהגדה המערבית נשארו בשליטה משותפת ובפיקוח ישראלי, עד להסכם סופי על מעמדם. המדינה הפלשתינית מקיימת את כל ההסכמים, אבל מצויה במשבר מתמשך ובאבטלה עמוקה. תנועות אירדנטיסטיות שונות פעילות בה, אם כי אינן מבצעות מעשי טרור בישראל.

בין המדינה הפלשתינית לממלכת ירדן מתנהל משא ומתן רצוף על היחסים בין השתיים, אבל עדיין אין הסכם באופן. לישראל הגיעו שמועות על "חוגים מהפכניים" פלשתיניים בירדן הרוצים לחסל את הממלכה ולאחד את ירדן עם פלשתינ. חוגים אלה מקיימים, לפי מקורות מודיעין ישראליים, קשרים הדוקים עם קבוצות שונות במדינה הפלשתינית, וביניהם עם ממשלתה ועם כוחות הביטחון שלה.

כעבור שבועיים משדרת רשת CNN תמונות של מהומות בירדן, בעמאן ובערים וביישובים נוספים. קבוצות חמושות בנשק קל. המניפות דגלי פלשתינ, מתנגשות עם כוחות הביטחון של ירדן. רשת CNN מדווחת שכל בתי-החולים "סתומים" בהרועים ובפצועים פלשתיניים. צבא ירדן נמצא בכוננות מלאה. במדינה הפלשתינית נערך "גיוס כללי של ההמונים". גם כוחות הביטחון הרשמיים וגם קבוצות חמושות שונות נעים לעבר הגבול עם ירדן בקטעים שונים מבקעת הירדן השייכים למדינה הפלשתינית. כן נודע למודיעין הישראלי שצבאות עירק וסוריה הועמדו בכוננות מלאה, וששיריון רב נע לעבר גבולותיהן עם ירדן.

בתוך שלושה ימים פורצת בירדן מלחמת אזרחים בהיקף מלא. צבא ירדן מפעיל נשק כבד, שריון ומסוקים, נגד מחנות הפליטים ונגד ההמונים ברחובות. רבים נהרגים. כוחות שונים מהמדינה הפלשתינית חצו את נהר הירדן ונכנסו לממלכת ירדן, והם נלחמים נגד צבאה, אבל אינם מסוגלים לעמוד נגדו.

כעבור יום מקבלת ממשלת ישראל שדר ממלך ירדן שהוא "גמר אומר לשים קץ להתנהגותם הבוגדנית של הפלשתינים, אחת ולתמיד". הוא מבקש מישראל:

1. לחסום את כל נקודות המעבר מהמדינה הפלשתינית לממלכת ירדן, ולמנוע תנועת כוחות. אם לא יהיה בזה די, ישראל מתבקשת להיכנס למדינה הפלשתינית בכוח צבאי ולהכריז על "מצב חירום", ולמנוע כל פעולה פלשתינית שנועדה לסייע לפלשתינים בירדן.
2. להודיע לעירק ולסוריה שכל התערבות מצדן באירועים בירדן תגרור תגובה מיידית של ישראל. ישראל מתבקשת לנקוט צעדים שיקנו אמינות לאזהרותיה, לרבות גיוס מילואים, הזזת שריון צפונה, טיסות סיור מעל עירק, שירותו לעבור מעל שטח ירדן, וכד'.
3. אם יהיה צורך, לתקוף את הכוחות העירקיים והסוריים הנעים לתוך ירדן, בשיתוף-פעולה עם צבא ירדן וחיל-האוויר שלה.

בתמורה לכך, ממשלת ירדן מבטיחה לחזור ולקבל לידה את האחריות על הגדה המערבית, ולהיכנס אליה עם צבאה. ירדן תחתום – "מטעם הרשות הפלשתינית שתאורגן מחדש" – על הסכם קבע חדש עם ישראל, שיעביר לידי ישראל את כל השטחים המצויים בשלטון משותף, וכן שטחים נוספים, ויכיר "בשלטונה הכולל" של ישראל בירושלים; ממלכת ירדן תקבל לידה את האחריות למקומות הקדושים לאיסלאם. נוסף על כך, ירדן תהיה מוכנה לחתום על הסכם לשיתוף-פעולה צבאי עם ישראל, ואם זו תרצה – גם על חוזה הגנה הדדית, שייכנס לתוקפו מיד.

ממשלת ישראל קיבלה גם שדר סודי מנשיא סוריה, ושדר דומה מנשיא עירק. בשדרים אלה נאמר כי "הגיע הזמן לשלום כולל במזרח התיכון", אבל זה יושג רק על-ידי חלוקת ירדן בין עירק, סוריה וערב הסעודית. אם ישראל תרשה ל"התפתחות היסטורית טבעית" זו להתרחש, ולא תתערב שעה שהם מניעים כוחות לתוך ירדן, תהיה סוריה מוכנה לחתום על הסכם שלום "חס" ומלא עם ישראל ולהשאיר את מחצית רמת-הגולן בשליטת ישראל למשך חמישים שנה, ואז לנהל משא-ומתן על עתיד השטח. נוסף על כך, סוריה תשמש "גשר בין ישראל לאירן". גם עירק תחתום על הסכם שלום מלא עם ישראל. יתר על כן, סוריה ועירק יתמכו בהסכם נוסף בין ישראל למדינה הפלשתינית, שיעניק לישראל בעלות מלאה על השטחים המצויים בשלטון משותף, וסוריה ועירק ייבטיחו שהפלשתינים יסכימו". הן יכירו גם בשלטונה הכולל של ישראל בירושלים המאוחדת, בתנאי שהמקומות הקדושים לאיסלאם יופקדו בידי סוריה ועירק.

נשיא המדינה הפלשתינית, ביחד עם ראשי הארגונים הפלשתיניים העיקריים הממשיכים להתנגד לחוזה השלום עם ישראל, באו אל ראש-ממשלת ישראל, לביקור סודי חסר-תקדים, וביקשו עזרה למניעת "השמדת עם" של העם הפלשתיני. בתמורה לעזרתה של ישראל להפיכת ירדן לחלק מהמדינה הפלשתינית, יסכימו הפלשתינים לריבונות ישראלית מלאה על השטחים המצויים עכשיו בשלטון משותף, ולהמשיך קיומן של ההתנחלויות הישראליות במדינה הפלשתינית, ואף להרחבתן במידה מסוימת, ויוענקו להם זכויות אקסטרטריטוריאליות. המדינה הפלשתינית תסכים לשלטונה הכולל של ישראל על ירושלים, בתנאי שהיא תופקד על המקומות הקדושים לאיסלאם, וכן תוקם "נוכחות סמלית" פלשתינית רשמית במזרח ירושלים. נוסף על כך, המדינה הפלשתינית-ירדנית שתוקם תקבל על עצמה את כל ההגבלות הקיימות כיום לגבי המדינה הפלשתינית, ותחתום על חוזה הגנה הדדית על ישראל, כולל שיתוף-פעולה צבאי.

המודיעין הישראלי אישר את אמיתות השדרים, וסבור שהם אמינים. המודיעין הישראלי צירף גם את הערכתו שיש לצפות להתפתחויות דרמטיות נוספות, לרבות חוסר יציבות בערב הסעודית, ואולי אף לצעד אירני בכיוון בלתי ידוע (אירן לא השמיעה עדיין שום הצהרה רשמית), וכן "התפתחויות נוספות שאולי אינן עולות כלל על הדעת, שאינן ניתנות לחיזוי כרגע". המודיעין הישראלי סיכם את הערכתו בקביעה כי "המזרח התיכון לעולם לא יהיה עוד מה שהיה", וציין כי הערכתו היא "בעת ובעונה אחת התרעה מפני מלחמה והפניית תשומת-לב להזדמנויות

היסטוריות העשויות לקדם את האינטרסים הלאומיים של ישראל במידה ניכרת".

זהו תרחיש היפותטי, ובחלקו אולי בלתי סביר. אולם אין ספק שישראל עומדת, ותעמוד עוד זמן רב, בפני החלטות מכריעות המתוות את העתיד סביב הסוגיה הפלשתינית, בהקשר גיאואסטרטגי רחב. מכאן הצורך במצפן אסטרטגי-רבתי שינחה את החלטות ואת המהלכים.

דומני שהגישה המוצעת לעיל מהווה מצפן אמין יחסית, למרות הסיכונים הרציניים הכרוכים בו. אבל כולנו, בין שאנו מסכימים לפירוש המוצע של ההיסטוריה ולפוטנציאל הטמון בו, או חולקים עליו, או מהססים – חייבים להעמיק את החשיבה שלנו בסוגיה הפלשתינית, להשתחרר מדימויי מציאות שאבד עליהם כלח, ולתכנן ביצירתיות אסטרטגיות-רבתי חדשות וטובות יותר ■

שאלתי את תום: "אילו מדינות מבקשות סליחה כשהן עושות משהו גועלי למדינה אחרת?"
כן, השיב תום, "המדינות הקטנות".

הרפתקאות תום סוייר, מרק טוויין